
Ivan Sedej
Osnove ohranjanja kmečkega stavbarstva

Ideje o nacionalnem in o regionalnih muzejih na prostem, ki naj bi ohranjali (predvsem) značilne in najstarejše kmečke hiše, so v Sloveniji že precej stare. Prvi resen projekt za "muzej kmečkega stavbarstva" je leta 1946 predložil dr. Boris Orel, takratni ravnatelj Slovenskega etnografskega muzeja. Muzej naj bi postavili na območju Rožnika v Ljubljani, ki sodi kot park v osrednji mestni prostor. Tu naj bi stala tudi stavba novega etnografskega muzeja, ki je po petinštiridesetih letih še vedno nimamo. Dr. Boris Orel je predvidel postavitev sedmerih značilnih domačij, ki bi predstavljale slovensko regionalno hišno tipiko. Pozneje so se ideje o "republiškem" muzeju na prostem pojavile še nekajkrat. Do uresničitve, ki kljub vsemu ostajajo v zelo skromnih okvirih, je pozneje prišlo le na lokalni ravni, brez širšega koncepta, pogosto prav zaradi ogroženosti kakšne zanimive hiše. Vzemimo Škoparjevo hišo na muzejskem vrtu v Škofji Loki, ki jo označujemo kot prvi slovenski "Skansen", čeprav so že pred tem datumom (1962) prenesli z avtentičnih lokacij v muzejsko okolje nekaj kašč v Ravnah na Koroškem. V Kranju so pozneje postavili sitarsko hišo, ob gradu Zaprice v Kamniku so postavili "naselje" znamenitih tuhinjskih kašč, v Rogatcu so pred nekaj leti na novo lokacijo prenesli Šmitovo domačijo (18./19. stoletje), med drugim pa je Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Kranju že zbiral natančno dokumentacijo in skladiščil leseno arhitekturo, ki so jo nekdanji lastniki iz različnih vzrokov podrli ali pa nameravali podreti. V teh letih je nastala obširna bibliografija, bilo pa je tudi precej resnih posvetovanj in lahko se pohvalimo z ugotovitvijo, da so na voljo celo denarna sredstva za izdelavo izhodišč in (morda) idejnega projekta za muzej ali za več muzejev na prostem na Slovenskem.

Vseskozi pa so ideje o muzeju na prostem spremljali polemični toni in zelo resni pomisleki. Razmišljanja o centralnem muzeju in o mreži regionalnih muzejev na prostem so potekala predvsem v organizacijsko - finančnih okvirih. Kot osnova vseh razprav pa se je uveljavljal pomislek o enostranski sliki, ki jo lahko nudi muzej na prostem predvsem zato, ker praviloma favorizira leseno stavbarstvo. Za Slovenijo, pa tudi za druge alpske dežele, namreč velja, da so to območja z zelo kvalitetno in tudi tipično zidano kmečko (ljudsko) arhitekturo. Prenašanje tovrstnih spomenikov pa je

zelo zahtevno in silno drago. Hkrati so se pojavljala vprašanja o "dobesednih" prenosih ali zgolj o prenosu glavnih in atraktivnejših sestavin neke hiše (ali domačije) ali celo o anastilozah in "kopijah". Precej pomislekov je bilo tudi ob vprašanju rekonstrukcij, luščenja prvotnih jeder in zasnov itd. Polemični toni so se oglašali tudi ob dilemi, ali je muzej na prostem sredstvo za ohranjanje ogroženih spomenikov in s tem *spomeniškovarstveno vprašanje*, ali gre prvenstveno za *muzeološko vprašanje*. Čeprav je vprašanje zastavljeno precej pikolovsko, moramo upoštevati, da gre za pomembno razliko pri izbiri objektov! Mnenja so se delila v konservatorskih vrstah prav tako kot med muzealci. Znani slovenski konservator dr. Marijan Zadnikar je po srečanju s Skansenom v Stockholmu postal odločen nasprotnik tovrstnih inštitucij, saj je domneval, da se vsaka prej ali slej spremeni v narodnozabavni cirkus. Drugi so bili bolj spravljeni in so opozarjali na korektnost (recimo) avstrijske prakse. Še najmanj se je govorilo o relevantnih strokovnih vprašanjih, tudi o izbiri in pokrivanju obdobj, regij in socialnih ravni pa o nujnih omejitvah restavracijskih in rekonstrukcijskih posegov itd. Hkrati pa moramo pripomniti, da smo začeli polemizirati še v času, ko bi lahko izbirali med nekaj tisoči kvalitetnih etnoloških spomenikov, razprave pa nadaljujemo v času, ko bije zadnja ura tudi skoraj neuničljivi kamniti arhitekturi na Krasu in v Istri, lesene objekte in situ pa že lahko preštevamo na prste.

Malce dolgovezno historiziranje je bilo potrebno zaradi umestitve problema v kontekst relevantnih raziskav ljudskega (kmečkega) stavbarstva in preskušanja muzeoloških načel. V tem pogledu se podpisani odloča za "zmerno konservativno" reševanje in v precejšnji meri tudi za pragmatične pristope, predvsem pa za očiščenje strokovnih debat tako, da se ne bi kot etnologi, umetnostni zgodovinarji ali arhitekti spuščali na spolzka tla amaterske ekonomije. Kar zadeva ekonomijo, se moramo zavedati le tega, da gre za izredno drag projekt - pa naj se odvija na lokalni ali državni ravni, pa tudi tega, da ga *bomo morali (ne le v Sloveniji) prej ali slej realizirati*. Ne glede na zelo nasprotujoče si poglede v muzeološki vedi, ki se razpenjajo med t.i. show muzejem in z razstavljenimi kolekcijami, je *bistvo muzeja - zbirka*, pa naj gre za zbirko slik na steklo ali pa celih arhitektur z opremo vred. V načelu gre za enako obravnavo in hkrati za sintezo kar lepega števila raziskovalnih in strokovnih dejavnosti. Bistveni razloček je najbrž v tem, da se na muzej na prostem z domovi in objekti - ekspanzi, vežejo tudi spektakelske in gledališke prvine, zahteve turizma in ne nazadnje celo prikriti ali odkriti politični interesi. Ne bi sicer hotel brcati mrtvega psa, vendar lahko s precejšnjo gotovostjo trdim, da na Slovenskem nimamo resnejšega muzeja na prostem predvsem zaradi *ideoloških pomislekov*, ki jih je imela nekdanja oblast do kmečke kulture, kmečkega stanu in do izražanja nacionalne identitete. To seveda ne pomeni, da se mislimo lotevati izključno kmečkega stavbarstva! Zato morajo biti muzeji na prostem, ki imajo prav gotovo še veliko prihodnost, v vseh pogledih odprte strukture. Najprej zaradi možnosti za preprosto fizično širjenje, nato pa še zaradi sprememb, ki jih zahtevajo novi (velikokrat tudi modni) pogledi na vsebino in funkcijo muzeja ljudske (regionalne, kmečke) arhitekture in stavbarstva.

Čas nas je prisilil h gledanju, ki bi ga lahko opredelili kot *kombinacijo konservatorskih in muzejskih pristopov* pa tudi k vrednotenju tovrstnih (v bistvu zelo dragih) akcij v širšem kontekstu muzejske predstavitve tistega dela kulturne dediščine, ki ga je nekoč pokrivala le etnologija. Če je muzej stavbarstva odprta struktura, nismo daleč od ugotovitve, da je razprava o "pristojnosti" te ali one vede čisto odveč. Slej ko prej je potrebno imeti ekspanzi in seveda vsaj okvirno zamisel o kriterijih za zbiranje (kjer bo pomemben korektiv ogroženost posameznih spomeniških ved) Navsezadnje je

vse gradivo v muzejih, zbrano v preteklosti, dragocenost, ki ostaja ne glede na spremenjene poglede, interpretacije in vrednotenje in ne glede na "polaščanje" istega gradiva s strani najrazličnejših strok, ki v tistih časih niso imele posluha za raziskovanje življenja depriviligiranih družbenih plasti.

Kriterija ogroženosti in reprezentativnosti se prav gotovo ne izključujeta. Vzemimo kot primer zahtevo, da hiše v muzejih na prostem pričujejo tudi o *socialni razslojenosti*. Skromno Škoparjevo hišo v škofjeloškem muzeju, ki je v današnji (preneseni) obliki spomenik skromnega bivališča malega kmeta in obrtnika na robu mesta, hkrati pa nekaj starejših ambicioznejših (poznogotskih) kamnoseških detajlov priča, da je v času nastanka sodila v kategorijo bogatejših kmečkih domov. To pomeni, da priča o dobrem socialnem povprečju v 16. stoletju, o nižji gmotni moči v 19. stoletju ter hkrati o socialnih spremembah. Sicer pa lahko nekaj podobnega rečemo tudi za muzej na prostem v Rogatcu (Šmitova hiša). Objekti imajo torej v bistvu zelo široko izpovedno moč in širino. Zato rahla prevlada konservatorskih (spomeniških) meril nikakor ne more škodovati interpretativnim razsežnostim takega muzeja. Kot priča dokumentacija (recimo) spomeniškovarstvenega zavoda v Kranju, pa kljub vsemu še vedno lahko izbiramo. V vseh okoljih, pa naj gre za navidez dokaj homogeno Koroško ali za Slovenijo, kjer se srečujemo s kar velikim številom zelo različnih geografskih tipov ljudskega stavbarstva (tipi pa se seveda v času spreminjajo), se vnovič postavlja vprašanje o optimalnem in minimalnem številu objektov, o novih tipologijah in o pravih sorazmerjih med stanovanjskimi in gospodarskimi objekti, o prezentaciji (recimo) planšarskega stavbarstva pa še solinarstva, obrti itd. Zato se nam dozdeva, da gremo včasih, tudi v teoretičnih razpravah kar malce predaleč, čeprav vsi vemo, da je dolžnost stroke odpiranje vprašanj in ne iskanje "končnih rešitev"!

Zusammenfassung

Grundlagen zur Erhaltung bäuerlicher Bausubstanz

Die Idee von Freilichtmuseen begleiteten immer schon polemische Töne und ernsthafte Bedenken. Die Diskussion über ein zentrales oder mehrere regionale Freilandmuseen verliefen vor allem auf organisatorisch-finanzieller Ebene.

Als Grundlage aller Überlegungen behauptet sich die Warnung, daß ein Freilichtmuseum ein einseitiges Bild böte, da es die Holzbauten bevorzugt. Slowenien, aber auch andere Alpenländer sind Gebiete mit wertvollen und auch typischen gemauerten Bauten. Die Übertragung solcher Bauten ist aber sehr aufwendig. Gleichzeitig stellt sich die Frage, ob "buchstäbliche" Übertragung oder nur die Überstellung der wichtigsten Teile eines Hauses bzw. Anwesens oder ob sogar nur Analysen oder Kopien gemacht werden sollen.

Ziemliche Bedenken gibt es auch um das Problem der Rekonstruktion, dem Auflösen ursprünglicher Baukerne und Standorte. Polemische Töne mischen sich in die Frage, ob das Freilichtmuseum ein Mittel zur Erhaltung gefährdeter Objekte und damit eine Frage der Denkmalpflege oder in erster Linie ein museales Problem ist.

Die Zeit zwingt uns zu einer Kombination pflegerischer und musealer Betrachtungsweise. Wir müssen derartige, sehr kostspielige Aktionen im Lichte einer musealen Präsentation jenen Teiles der überlieferten Volkskultur sehen, den einst ausschließlich die Volkskunde umfaßte. Schließlich sind alle in den vergangenen Zeiten gesammelten Objekte in den Museen ein bleibender Wert, ohne Rücksicht auf veränderte Ansichten, Auslegungen und Bewertungen und ohne Rücksicht auf die Vereinnahmung derselber Objekte von verschiedenen Fachrichtungen, die zur damaligen Zeit für die Erforschung der Lebensumstände niederer gesellschaftlicher Schichten kein Verständnis hatten.

Die Kriterien der Gefährdung und der idealen Auswahl schließen sich sicher nicht gegenseitig aus. Das bedeutet, daß die Objekte im wesentlichen eine sehr breite Aussagekraft und Weitsicht vermitteln., daher ein leichtes Übergewicht denkmalpflegerischer Grundsätze über die darstellerischen Dimensionen eines Museums in keiner Weise schaden kann. In jedem Falle stellt sich die Frage über die optimale und minimale Anzahl der Objekte, über neue Typologien und das richtige Verhältnis zwischen Wohn- und Wirtschaftsbauten, wenn es um die Darstellung, sagen wir, von Almbauten, eines Salzbergwerkes oder eines Handwerkes geht. Deshalb scheint es mir, daß wir manchmal auch in theoretischen Diskussionen zu weit gehen, besonders da wir alle wissen, daß wir fachliche Probleme aufreißen und nicht endgültige Lösungen suchen.